

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ПРО ВІЙНУ

*Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті розглянуто репрезентацію категорії оцінки у зв'язних розповідях про війну. На матеріалі діалектних текстів, опублікованих у збірнику «Говірки Черкащини», проаналізовано специфіку експліцитної та імпліцитної характеристики об'єктів і явищ періоду Другої світової війни. Засвідчено, що обидва види оцінки в оповідях діалектоносіїв постають у взаємодії. Виявлено засоби й способи представлення раціонально-логічної, власне емоційної та емоційно-раціональної оцінки предмета висловлення, що ґрунтовані на відносно об'єктивній загальноприйнятій шкалі норм і стандартів або ж суб'єктивній, пов'язаній з особистим простором мовця, його установками й цілями та особливостями сприймання. Головним параметром для абсолютної оцінки є опозиція «добре : погано», а для порівняльної – «краще : гірше».

Для вираження різних типів оцінок явищ респонденти застосовують лексичні засоби, зокрема метафори й порівняння, одиниці морфологічного рівня, як-от: дієслова, прислівники, іменники й прикметники з негативною семантикою, словотвірні засоби (суфікси емоційної оцінки). На синтаксичному рівні оцінка виявлена у використанні риторичних запитань, на стилістичному – засобів іронії та сарказму.

Ключові слова: *категорія оцінки, експліцитна, імпліцитна оцінка; раціонально-логічна, емоційна, емоційно-раціональна оцінка; емоційно-оцінна назва, говірки Черкащини.*

Актуальність. Вербальне представлення категорії оцінки відображає мовну картину світу та її національну специфіку, тому потребує ретельного різноаспектного вивчення й опису.

Війна як явище прямої загрози існуванню людини діє на всі аспекти її діяльності й відображена в комунікативному процесі. Щодня відбувається негативний вплив на свідомість, ментальне здоров'я кожного українця, а значить, трансформації зазнає і його мова. Ці зміни простежуємо в оцінці маркованих текстах сучасних ЗМІ, соціальних мережах, мовотворчості митців слова й публічних виступах політиків, правників, військових, в усному мовленні пересічних громадян. У сучасних лінгвістичних наукових розвідках засвідчуємо прагнення осмислити динаміку мови й «тримати руку на пульсі» модифікацій способів і засобів позначення нинішньої трагедії. Водночас не менш актуальними й важливими, на нашу думку, є дослідження та лінгвістична оцінка ословленого діалектоносійми масштабу приниження й болю, яких наш багатостраждальний народ зазнав раніше, що вияскравить зв'язки між подіями минулими і сучасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Універсальна категорія оцінки неодноразово була об'єктом мовознавчих розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, проаналізовані структурно-семантичні, словотвірні й функціональні особливості оцінних компонентів, семантико-прагматична специфіка реалізації оцінних значень у мові й мовленні. Багатоаспектність оцінки як логічної і лінгвістичної категорії зумовлює різні підходи до визначення критеріїв її класифікації. Зокрема, абсолютна оцінка спирається на соціальні стереотипи носіїв мови, стосується одного об'єкта й формує уявлення про «добре» чи «погано». Підґрунтям для порівняльної оцінки є експліцитне зіставлення двох об'єктів чи двох станів того самого об'єкта за шкалою «краще : гірше» (15, с. 14; 4, с. 110).

Найменування явищ можуть бути власне оцінними (з первинним оцінним значенням) і контекстуально оцінними (з первинним нейтральним значенням, що набуває оцінних конотацій у контексті) (5, с. 148–149).

Залежно від підстав оцінки як явища позитивного, нейтрального чи негативного (7, с. 86), співвіднесення раціонального й емоційного складників (4, с. 113), виокремлюють раціонально-логічний, власне емоційний, емоційно-раціональний типи оцінних компонентів (1, с. 159), що являють собою діалектично взаємопов'язані сторони єдиного пізнавального процесу й лише в єдності представляють адекватну картину дійсності.

Особливо важливе вивчення оцінних компонентів у спонтанному непідготовленому діалектному мовленні з огляду на його некодифікований характер і яскраво виражену емоційність. В інформативності й результативності таких студій переконують дослідження оцінного потенціалу діалектних назв людини в східнословобанських говірках південно-східного наріччя (В. О. Дворянкін (3), В. В. Лєснова (10)), у лемківських говірках (С. Є. Панцьо (14)), покутсько-буковинських говірках південно-західного наріччя (Л. Я. Колєсник (6)). Мовні засоби вираження оцінки в поліських говірках та її інтенсифікації в текстах із різних діалектних континуумів представлено в розвідках В. В. Лєснової (9; 11; 12), емоційно-оцінну лексику буковинських говірок схарактеризувала Н. В. Гуйванюк (2).

Привертає увагу спорадичність репрезентації категорії оцінки в усьому українському діалектному континуумі. Оцінні характеристики явищ, подій, об'єктів у записах зв'язного мовлення респондентів із говірок Черкащини також не були представлені в спеціальних студіях, у чому й полягає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати експліцитні й імпліцитні мовні засоби раціонально-логічної, емоційної та емоційно-раціональної оцінки об'єкта номінації в діалектних текстах про війну, з'ясувати їхню функційну активність у говірках Черкащини, дослідити типову і специфічну реалізацію категорії оцінки в мовленні респондентів.

Методологічним підґрунтям нашої статті є описовий метод (систематизація та лексико-семантичний аналіз оцінних назв), елементи методу компонентного аналізу (для виявлення компонентів оцінного значення), суцільної вибірки (для добору матеріалу з діалектних текстів).

Джерелом для написання статті стали записи діалектного мовлення понад 260 інформантів старшого покоління (найстарший – 1906 р. н.), засвідчені в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2013 рр. і представлені в збірнику діалектних текстів та на компакт-диску (ГЧ).

Зауважимо, що в засвідчених діалектних текстах тема війни порушена нечасто, вона вплетена в оповідь інформантів фрагментарно, що зумовлено кількома чинниками. По-перше, респонденти не були орієнтовані на тематичну розповідь про війну. По-друге, жахіття війни дуже складно виразити вербально. По-третє, мовчання чи замовчування як реакція на страждання, яких для українського народу було забагато у ХХ ст. (події Першої і Другої світових воєн, Голодомор, масове знищення українців унаслідок політичних репресій), промовисто увиразнюють обсяг народного горя. І хоч від згаданих подій до запису текстів про них минули десятиріччя, усе ж часова дистанція виявилася недостатньою для нейтрального ословлення пережитого. У реалізації оцінки в діалектних текстах відображене національне світорозуміння, світовідчуття й світобачення мовця, що актуалізує потребу всебічного аналізу спонтанного зв'язного мовлення носіїв говірок.

Результати дослідження та їх обговорення. Вивчення специфіки репрезентації категорії оцінки у зв'язних розповідях із говірок Черкащини засвідчує, що діалектні тексти про війну містять багатий і різноманітний інвентар засобів та способів вираження оцінки явищ і ситуацій. Саме в контексті представлені як розумові висновки оповідача про об'єктивно властиві предметові мовлення ознаки (раціонально-логічна оцінка), так і його суб'єктивна реакція на явища довкілля (емоційна оцінка), що реалізовані експліцитними (вербальними) та імпліцитними (вербальними і невербальними водночас)

засобами вираження оцінного значення. Зауважимо, що всі типи оцінної характеристики й засоби їх репрезентації в діалектних текстах про війну взаємопов'язані, постають у взаємодії, являючи собою різні характеристики того самого поняття, тому їхнє розмежування в цій статті умовне.

Експліцитні засоби оцінки у зв'язних оповідях репрезентовані на лексичному рівні, найчастіше метафорами (*а х'лопц'ів забрала війна* (ГЧ, с. 596); *війна пирийшла* (ГЧ, с. 527); *с'к'іл'ки г'ор'а і б'їди принесла нам в'їйна* (ГЧ, с. 651)), порівняннями (*мамо / йдут' н'їмц'і / ц'їла ко'са; с'уди йак пойд'вил'ис'а / х'мара* (ГЧ, с. 587)), а також морфологічному (переважно прислівниками й дієсловами: *важко ж н'їсл'а в'їйни було / дуже важко* (ГЧ, с. 537); *б'єдно жила <...> посл'ї війни* (ГЧ, с. 557); *бат'ко з в'їйни прийшов ран'аний та помер* (ГЧ, с. 653)) та словотвірному (суфіксами емоційної оцінки: (*у войну тут ко'лона сто'їала / то тут був команд'їр'їшка* (ГЧ, с. 628); *н'їсл'а войни в д'їв'чаток сп'їднич'ки були / пл'їс'ї'р'овочки* (ГЧ, с. 558); *їа взал'а в д'їжичку кукур'гузи / а д'їд ми'не так л'аїе / ну шо / це війна* (ГЧ, с. 586)) рівнях. Привертає увагу те, що ставлення інформанта до предмета мовлення виявлене через порівняння явищ чи станів і найвиразніше реалізоване в текстах бінарної структури, оцінність у яких виражена системою опозицій (*тоді / тепер, було (раніше) / потім (стало), було / забрали тощо*): *а у т'їтки тил'ц'ї була / і у войну н'їмц'ї забрали тил'ц'їу* (ГЧ, с. 572); *так шо при н'їмц'ях ми мало гу'л'али / а так йак уже ж війна к'їнчилас' / то вс'ї виходил'и гу'л'али* (ГЧ, с. 633)). В аналізованому матеріалі засвідчуємо зіставлення об'єкта оцінки в різних часових площинах (опозиція дієслова *бути* в минулому часі : прислівників *тепер, потім*, а також прислівників *раніше : тепер*): *времн'а страш'не було // старе времн'а страш'не бул'о / тил'пер л'уче / а старе времн'а / йак ни гол'одовка / то війна // там і'шайе л'уд'ам жит' // о'це війна за войно'їу // та й іе л'уд'ам / а бул'о ж л'уд'ам добре* (ГЧ, с. 653); *ну н'лохо було / дуже нам н'лохо // пот'їм по'пала їа у Лавр'їїу <...> по'пала у / при лазар'ет'ї / то там / ну нам було н'їчого* (ГЧ, с. 524); *ї ранче бул'и войни / ну / ранче ж ни так'ї бул'и / а це шо / там в Кий'їв'ї войу'вал'и / там танками / а тил'пер страш'н'ї войни* (ГЧ, с. 658). Згадуючи війну, інформанти розмежовують розповідь на три часові відрізки (*до війни, у війну, після війни*) й оцінюють час до початку війни позитивно (мирний час самостійного господарювання, роботи біля землі, виготовлення побутових реалій – природний для українця): *гарно жили до війни* (ГЧ, с. 658), *до війни гарно бул'о* (ГЧ, с. 659), *хаз'айну'вали / одно'с'їбно хаз'айну'вали / так йак о'це робл'ат' / земл'ї над'їл'али // ми то'д'ї хаз'айну'вали / ше до войни / це ше д'їло войни // а в:ойну / то одна ужас'т' (ГЧ, с. 544); а не'ре'д войно'їу / то даже о'с'о в Ве'р'б'ївц'ї шили так'ї / пле'ли / о'це хал'ава / а то'д'ї туди де'ре'в'їаишку приби'вал'и* (ГЧ, с. 557), а воєнний і повоєнний час – негативно, як період жаху, голоду, знищення людей, зокрема й дітей: *забрал'и ме'не ше у той / у войну* (ГЧ, с. 529); *так шо труд'не жит'':а було / усе времн'а / то війна* (ГЧ, с. 529); *бул'а гол'одовка / о'це н'їсл'а войни; о'це н'їсл'а войни // тоже кар'топл'у збирал'и гни'лу знов л'удей так / шоб подо'хл'о багато* (ГЧ, с. 527); *у сорок п'їтому роц'ї з'разу ж <...> розби'райт' і'р'ушки ц'ї / і роз'їр'в'ец'':а / уби'вайут' <...> ви'зут' уже із пол'а / ну / убиту дитину / чи і ни од'ну <...> од'н'ї похорони і о'це стра'х'їт'':а* (ГЧ, с. 649). Раціонально-логічна оцінка явищ воєнного й післявоєнного періоду експліцитно представлена лексемами-іменниками, семантично співвідносними з поняттями *до* негативного плану (*ужас'т', стра'х'їт'':а, похорони, гол'одовка*), прикметниками (*гни'ла* (картопля), *труд'не* (життя)), дієсловами (*подо'хл'о* (багато людей)), однак найчастіше – прислівниками, зокрема предикативними: *ну то'д'ї н'лохо було жит' / ну при та'кому времн'ї / дуже було н'лохо було* (ГЧ, с. 524). Лексичні засоби вираження раціонально-логічної оцінки можуть бути посилені інтенсифікаторами-прислівниками (*дуже, сильно*), прикметниками (*великий, страшний*) і синтаксичними – повторами того самого слова: *по'пала в Гир'ман'їїу двадц'ят' с'омого числа у сорок трет'їм год'ї / Рейх'їнау / город Рейх'їнау / а силло Бурау // до хаз'айна // робило нас двадц'ят' дв'ї ду'ш'ї там // ну н'лохо було / дуже нам н'лохо* (ГЧ, с. 524); *а горе там було / ви'лике*

горе (ГЧ, с. 524); *Господи / мо|л'ус'а / охоро|ни ми|не / охра|ни / шоб|йа ос|талас'*; *вой|на стра|шна / стра|шна // хай|йїї н'ї|кол'и в с'в'їт'ї ни|буде / і ни|з'нає ту|войну* (ГЧ, с. 587); *та|ке ро|бил'ос'а / шо|ну / а|би ви|т'їки ни|з'нал'и // вой|на це|йе вой|на* (ГЧ, с. 587).

Аналіз текстів засвідчує, що найчастіша теза в спогадах про війну – аномальність цього явища як такого, що спричинює смерть, сирітство і є підставою для абсолютної раціонально-логічної негативної оцінки, сформованої стосовно загальноприйнятої шкали норм і стандартів (уявлення про «добре» чи «погано»). Її реалізують форми дієслів *убити* (*вбити*): *ну|при бат'|ках була / а|пот'ім вой|на нача|л'ас'а / і|бат'ка|вбил'и* (ГЧ, с. 524); *бат'ко|забраний на|войну та|вбитий / а|мати ос|талас' з|нами втр'ох* (с. 528); *то|маса л'удей і|повби|вал'о* (ГЧ, с. 658), які інформант із метою інтенсифікації негативної ознаки повторює в межах невеликого контексту: *вбитих|ізвозила|сошинс'ких <...>|д'адка та|рас'івс'кого|тоже|при|возил'а|вбитого / ну|вобиш'ім|чо|тири|мужи|ки|йа|вбитих|при|возила* (ГЧ, с. 529); *за|брал'и / і|той|убитий / і|той|убитий / і|т'ї|пов|биван'ї* (ГЧ, с. 586), а також семантично подібні дієслова *погибнути*, *розірвати*, (*не*) *поприходити*: *а|с'т'їки|ж|по|гибл'о|д'ї|тей // шчи|тай / сис|три|них / б|ратових|д'воє // сис|три|них|д'воє* (ГЧ, с. 586); *при|йшло|ізв'їш'чен'їє / шо|наш|тато|по|гиб|двадц'я|того|кв'їтн'а* (ГЧ, с. 650); *у|мо|їєї|сис|три|роз'їр|вало|хлопц'а|у|войну* (ГЧ, с. 628); *во|ни|б'їл'ше|ни|по|при|ходи|л'и|з|войни* (ГЧ, с. 651); іменник *сироти*: *ос|талас'а|са|ма // це|сис|тра / і|мати / і|баба / ос|талас'а|сироти* (ГЧ, с. 524), що вербалізують думку про наявність причиново-наслідкового зв'язку між ситуаціями (війна – смерть – сирітство), характерного для раціональної оцінки (12, с. 307). Нанизування у висловленні кількох дієслівних лексем зумовлює, з одного боку, динаміку оповіді, а з іншого – надає текстові оцінного значення: *ота|ке|бул'о|жит'а // хо|вал'ис' / бо|йал'ис' / т'ї|кал'и // уби|вал'и|ко|го|бачил'и / пал'ил'и|шо|бачил'и // о|це|та|ке // вой|на|стра|шна* (ГЧ, с. 587).

Одним з експліцитних засобів вираження раціонально-логічної оцінки в діалектних нарративах про війну є вживання дієслова *бути* в різних часових формах, що надає оцінної семантики висловленому в поєднанні із заперечною часткою *не* для позначення відсутності людей: *ві|а|зал'а|йа / бо|ни|бул'о|ко|му* (ГЧ, с. 651), відсутності нормальних умов і засобів для повноцінного життя: *йа|вам|ска|жу / йа|ке|ми|горе|пири|живал'и / ку|сочка|хл'їба|ни|бул'о* (ГЧ, с. 585); *ни|бул'о|ж|пил'у|шок|то|д'ї // п'їс'а|войни / то|й|го|ж|ни|бул'о* (ГЧ, с. 580); *а|то|ни|було|кам'їн'у / та|ро|били|дири|віан'ї|стов'пи* (ГЧ, с. 532); *то|д'ї|ни|було|ше|церкви / то|д'ї|ж|церкву|роз|бил'и / н'ї|мц'ї|роз|бил'и / то|церкви|ни|бул'о* (ГЧ, с. 635); *ї|летрики|ни|було / до|р'їг|ни|було / н'ї|чого|ни|було* (ГЧ, с. 740). Раціональну оцінку характеризує й присудкове слово *немає*: *а|то|при|йшл'и|до|дому / ну|с'та|хата / са|м'ї|та|к'ї|дири|віан'ї|сто|їат' |л'ї|жка / де|во|їен'ї|бул'и / с'т'їк'л'а|одно|го|ни|ма|є / шибочки|н'ї|одно|ї / дви|рей|ни|ма|є|н'ї|коло|ко|мор'ї / н'ї|коло|двирей|н'ї / ну / вой|на|пири|йшл'а|й|б'їл'ш|н'ї|чого* (ГЧ, с. 585); *посту|пит' |нада|було / ну / п'їс'а|войни|н'ї|йа|кої|о|деж'ї|ни|ма|є / н'ї|де|н'ї|чого / в|чо|му|ти|п'їдиш?* (ГЧ, с. 632); *вой|на|бул'а / до|вис|ни / а|на|весну|т|реба|по|л'а|с'ї|їат' / та|ни|ма|чим* (ГЧ, с. 652).

Як засвідчує наведений вище матеріал, раціональна оцінка в діалектних текстах про війну виражена експліцитними засобами передовсім лексичного й морфологічного мовних рівнів (іменниками, прикметниками, прислівниками, часто дієслівними формами).

Емоційно-раціональна оцінка, що поєднує розумові й емоційні висновки про предмет висловлення, у діалектних текстах виражена передовсім експліцитно. Часто в аналізованому матеріалі її репрезентують емоційно забарвлені прислівники (*рад'ї бл'їз'їра, нїв'їрно*), заперечні й неозначені займенники *н'їчого, йа|кийс'*, *шос'* у поєднанні з препозитивним означальним займенником *та|кий*, що підсилює оцінку характеристику: *хо|рошого|там|ни|було|н'ї|чого // кан'д'ор|йа|кийс' |ва|рили / це|та|ке|шос' / рад'ї|бл'їз'їра|шос' |у|кине / а|то|харчу|вали|нїв'їрно* (ГЧ, с. 525); *ко|рова|там|с'а|ка|та|ка* (ГЧ, с. 572). Специфічна риса діалектних текстів із говірок Черкащини – використання емоційно

маркованих дієслів на позначення насильницьких дій, які мовець негативно оцінює як такі, що порушують його особистий простір, знущання: *по су'с'ідс'ки бу'ли пол'і'цайї / то вит'агли ми'не з бойим / і тас'кали двадц'ят' п'ят' к'іломитр'ів п'ішки <...> / у Чиг'рин / а із Чигри'на з ра'йону / уп'ят' у Кам'янку п'ішки йш'ли // обш'ім / зд'і'валис'а* (ГЧ, с. 524); *л'о'вил'и ж у Н'і'меч'ину / а ми повт'і'кал'и* (ГЧ, с. 530); *а шоб во'ни ми'не там на'л'анал'и / то в'бил'и б в'ід'разу* (ГЧ, с. 587).

На словотвірному рівні експліцитна емоційно-раціональна оцінка репрезентована афіксами *-очк-, -ичк-, -ок-, -иньк-, -еньк-* тощо: *в бол'от'і л'и'жал'и т'роє | суток у вод'і // а то'д'і пириб'рал'ис'а в л'іс / |ан'і во'дички н'і |йісточки* (ГЧ, с. 530). Використання зменшувально-пестливих суфіксів пом'якшує негативну оцінку загрозованої для життя інформанта ситуації: *так йак йа вз'ал'а йо'го* (розповідь про знайдені боєприпаси) / *здужин'ка так і пол'ожила здужичка / а шоб за пров'ідок йа вз'ал'а бу'ла / то і п'ід'вода б та пол'ит'іл'а <...> / кон'ач'ками в'ідт'іл'а <...> / ото те бу'ло // і'р'амо ко'робочка ли'жит' / та'ка |наче |мил'ничка / йак / ну йак ко'робоч'ки та'к і ж // і'разного ц'в'ету бу'ли / а т'іки ж ота'к і / круглен'к'і / поси'редин'і пров'ідок / а то та'ке йак той / йак |милничка зак'рита |наче ко'робочка* (ГЧ, с. 530).

Отже, основними морфологічними засобами вираження емоційно-раціональної оцінки в аналізованих наративах є конотовані прислівники, емоційно марковані дієслова, рідше – заперечні й неозначені займенники, на словотвірному рівні – зменшувально-пестливі суфікси.

Власне емоційна оцінка як невід'ємний компонент діалектних текстів представлена вигуками: *ото та'ке пирижи'вал'и / хай Бог |мил'уйе* (ГЧ, с. 585); *горе ви'л'ике бу'ло / ой |Боже м'ій / мамочко* (ГЧ, с. 587); *Господ'і |Боже мой // бу'ли ж та'к і гост'іпр'і'ймн'і / бу'ли та'к і бу'ли д'ружн'і* (ГЧ, с. 608); обмовками й конотативно насиченими лайливими висловленнями: *хай Бог ни ... / хай вам д'іти ц'о'го ни |буде* (ГЧ, с. 585); *п'ішки у Олик'са... / у той / йак йо'го |б'ісової ду'ш'і / у Чиг'рин* (ГЧ, с. 524); *а в Кам'янц'і нас у'же поса'дили / у т'і / де скот |воз'ат' / йак во'ни нази'вайу'а / |б'ісової ду'ш'і* (ГЧ, с. 524), що посилюють оцінне судження інформанта.

Експліцитна оцінка в діалектних текстах про війну часто постає в тісній взаємодії з імпліцитною оцінкою, що пов'язана з підтекстом. Це сприяє створенню висловлення, зміст якого постає почасти на поверхневому рівні, а деякою мірою – на глибинному, підсвідомому. Наприклад, оповідач використовує кольороназви *чорний, чорно, красний, червоний, червоно, білий*, з одного боку, у первинному значенні (для позначення кольору предмета – неба), а з іншого – відтворює типове національно-культурне світосприйняття середньонаддніпрянців (докладніше див. (13, с. 17–20)), чорний і червоний оцінює негативно й асоціює їх із небезпекою, злом, смертю, кров'ю, символами війни, а білий – зі світлом, добром: *а |перид вой'ноу / при'мета бу'ла / с'у'ди бу'ло |красне / а с'у'ди / в ц'у |сторону / до Дн'і'пра / |чорне бу'ло |небо <...> // о / і |веч'ір / |червоно с'у'ди о'це в цей край / а в цей / до Дн'і'пра / |чорно / аж у |тому |чорно / і ку'сок |б'ілого / та'кими ф'і'гурами // і це / шо за при'д'мета / Бог йо'го зна // а то'д'і ста'рий д'ід роска'зав / шо за при'д'мета // о'те / |каже / |чир'воне / в |й'на та'ка / йак о'чима ни |бачит' / йа йо'го |наче |зараз |того д'ід'ка |бачу / та'кий |ниви'сокий д'ідок / боро'да |б'іла та'ка / та'ко / і гол'о'ва |б'іла / гет' |б'іла // |сивий та'кий / сиви'на / а ото / |каже / |чорне / гол'од / а ото |б'іло'го т'рохи / |п'ісл'а |ц'о'го |в'с'ого |буде |дуже |добре жит' / н'іх'то ни |жив так і жит' ни |буде / йак |буде / т'іки |ни'довго* (ГЧ, с. 532). Прикметник *білий* у поєднанні з іменниками *голова, борода*, крім первинного значення кольору предмета, у контексті стає засобом вираження позитивної оцінки віку людини як ознаки мудрості, а його повтори, використання інтенсифікаторів – займенника *такий* (*борода б'іла та'ка*), прислівника *геть* (*гол'о'ва б'іла / гет' б'іла*) – тільки підсилюють ці оцінні характеристики.

Поєднання імпліцитного й експліцитного виражене емоційно-раціональною оцінкою, що представлена на лексичному, семантичному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Зокрема, у фразі: *а в Кам'янц'і нас у'же поса'дили / у т'і / де скот |воз'ат' / йак во'ни*

нази|вайуца / б'ісової ду|ш'і / у ското|вози от'і // і по|правили на Гир|ман'їу (ГЧ, с. 524), де реалізація імпліцитної емоційно-раціональної оцінки пов'язана із завуальованою семантикою висловлення, мовець прямо не говорить про те, що до людей ставилися як до тварин, однак на це вказують лексеми *скот*, *ското|вози*, посилені вказівним займенником *той* (*отой*). Оцінного імпліцитного значення надає використання в одному контексті займенників *він* і *воно* на позначення тієї самої особи: *прийш|л'о во|но з |арм'її / в'ін і прий|шов / а вс'орав|но по|мер / бо во|но ни го|дил'ос*' (ГЧ, с. 586). Займенник *во|но* тут має приховану семантику 'нещасна, хвора людина', що додатково підкріплена експліцитно – оцінним дієсловом *ни го|дил'ос*'.

Одним із засобів імпліцитної оцінки вважаємо й реалізацію опозиції «свій» : «чужий» через характеристику інформантом чужого мовлення, сприйнятого ним як вороже: *а си|дит' |баб'ка п'ід вор'їт'ми / а те|й сол|дат / о|дин із їх / на ма|шин'і ж во|ни йї|дут' / пи|тайе / |бабу|шка / ка|ка|я |ето д'ер'евн'а? ну / во|на йїм ска|зала / а тут ми гу|л'айїм |дал'і / во|ни ж і нас пи|тайут' / |д'евочк'і / ка|ка|я |ето д'ер'евн'а? а йа |думал'а / шо це по н'їмец'к'і пи|тайут' / йа|ке це / йак вас звут' / та ка|жу / |Кат'а / |Л'ус'а / |Гал'а // а тут / ше йа|кас' |баб|ка си|дит' |ближ|че / та |каже / |Лип'янка / |Лип'янка / о // та то|д'і ми |пон'али / шо во|ни пи|тали / йа|ке це си|ло / а ми |думали / шо це во|ни по н'їмец'ки |каж|ут' / йак вас звут' (ГЧ, с. 649). Незнання української мови одним з учасників діалогу інформант інтерпретує як комічну ситуацію, надаючи розповіді відтінку іронії: *а в нас сто|їали сол|дати |нач'е / ну |рус'к'і шчи|талис' / а |мати / ну з:а |того шо в'ін ни пон'їма н'їч'ого / та |каже ох |б'ісова ду|ша / до|питуйиц'а надой|дає / а той Анд|рей ри|гощиц'а // а той пи|та / а шо та|ке |б'ісова ду|ша? / а Анд|рей ук|раїнс'ке зд|растуй / ну той і п'ішов та поздравл'ає |б'ісова ду|ша / |б'ісова ду|ша і кози|р'ає ж ше / а т'і см'їялис'а / а то|д'і вже |каж|ут' / шо ти |мелиш? / це ж ни ук|раїнс'ке зд|растуй (ГЧ, с. 686); |н'їмец'к'і |каже / да|вай |йайка / да|вай |йайка // а |мама ни пойн'али / шо |йайка / та |каже / йа ха|з'айка / йа ха|з'айка (ГЧ, с. 722); в ба|бул'і на квар|тир'і комин|дант був // |мама ка|зала / шо в'ін |пара|з'їт / |при|дурку // ну в'ін же ни пон'їмає // і |каж|ут' / шо поди|ви / йа|ка за|раза / все поза|би|рало // а в'ін до |того ри|го|тит' / ни пон'їмає / шо в'ін за|раза (ГЧ, с. 825).**

На відміну від експліцитної оцінки, засобами вираження якої є слова, що безпосередньо характеризують об'єкти (*добр'і* |л'уди), події (*вой|на це йе вой|на*) і словотворчі засоби (*ди|тиночко*, *бо|т'їночки*), імпліцитна оцінка прихована, однак аргументована розгорнутими описами дій чи вчинків осіб: *а м'їй |д'ад'ко |каже / мо|йа ди|тиночко / це та|к'і заї|дут' |добр'і |л'уди / це та|к'і / во|ни то|б'і ота|ко / |гол'ову роз|чешут' / хара|шо // це ни пройш|л'о |м'їс'ац'а / го|рит' |хата в |його / а йа п'їш|л'а та ка|жу / шо / |д'ад'ку / |гол'ову розчи|сал'и? / а шо / розчи|сал'и? / во|но та|ке ро|бил'ос'а / шо ну / а би ви |т'їки ни з|нал'и // вой|на це йе вой|на (ГЧ, с. 586–587); |д'евка м'їж |ними од|на // |їхал'и ту|ди / а хл'опц'і це ж з авто|матами б'їжат' по|пиреду / на ізго|товку авто|мати / і б'їжат' по|пиреду / а час|тина / то при|чепл'ац'а до во|з'ів вже і / п'їд'їїдут' / то|д'і вже там с'т'їки / ну зас'їкали ми|нути / с'т'їки тим |б'їгти по|пиреду / а то|д'і ц'ї м'їн'аїут' / а т'ї ж оста|їуц'а ж у|же / а т'ї б'їжат' по|пиреду / і ото в |саму Головк'івку так / і / |будто шут'куїут' же / |Лар'їса / йак там |д'їло? / хара|шо / |ч'орт поб'їр'ї // йа|ка во|на там |Лар'їса та? / во|ни йак при|їхал'и ту|ди / а во|на / із стар|шин же ж тих / г|лавна / си|д'їла в крил'|частих ст'ворках / в ко|жус'і / полу|шубок на йїй / і той же стар|шин в полу|шубку / вал'анки |бит'і / о / то йїй ни |холодно бу|ло / а т'ї сал|дати |б'їгл'и в бо|т'їночках та в об|мотках // ко|л'и розд'їлас'а ж во|на з |того ко|жуха / а в |нейї напирих|рест'а / і ми|дал'і й орди|ни / а-а-а / |с'аїут' г|руди / а во|на |їх за|сл'ужил'а? / по|думат' |т'їки / з на|чал'н'їком за|сл'ужил'а (ГЧ, с. 529–530). Імпліцитну оцінку, окрім вербальних (іншомовні слова на тлі рідної мови (*д'евка*, *хара|шо*), емоційні вигуки (*ч'орт поб'їр'ї*)), реалізують синтаксичні й стилістичні засоби, як-от: риторичні запитання (*шо / |д'ад'ку / |гол'ову розчи|сал'и? / а шо / розчи|сал'и?; йа|ка во|на там |Лар'їса та?; а во|на |їх за|сл'ужил'а?*), іронічні коментарі (*а-а-а / |с'аїут' г|руди*) і*

саркастичні висловлення (*по́думат' т'іки / з на́чал'н'іком заслу́жил'а*). Поєднання цих засобів в одному тексті створює цілісну картину негативного ставлення мовця до «добрих людей» (фашистів) чи «орденоносною героїні війни», зумовлене невідповідністю об'єкта системі цінностей суб'єкта.

Висновки й перспективи. Отже, у діалектних текстах про війну, записаних у говірках Черкащини, органічно поєднані різні способи й засоби вираження категорії оцінки. Експліцитні засоби оцінної характеристики у зв'язних розповідях репрезентовані на лексичному рівні (метафорами й порівняннями), морфологічному (переважно прислівниками й дієсловами), словотвірному (суфіксами емоційної оцінки), частково синтаксичному (повторами слів). Найвиразніше оцінка явищ чи подій представлена в текстах бінарної структури й виражена опозиціями *тоді : тепер, було : стало*.

Експліцитна оцінка в діалектних наративах постає в тісній взаємодії з імпліцитною, яку, крім вербальних засобів, реалізують синтаксичні та стилістичні явища. Прихована характеристика пов'язана з підтекстом, завуальованою семантикою висловлення, одним зі способів репрезентації якої є опозиція *свій : чужий*.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі засобів вираження категорії оцінки в сучасних діалектних текстах про війну.

Умовні скорочення використаних джерел

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с. + CD.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
2. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 87–95.
3. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2006. 23 с.
4. Дейна Л. До проблеми класифікації оцінних значень. *Філологічні науки*. 2014. № 16. С. 108–116. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_20.
5. Дудик П. С. Стилістика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.
6. Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2016. 22 с.
7. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. *Ономастика і апелятиви*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2001. Вип. 14. С. 86–92.
8. Леснова В. Категорія оцінки і діалектний текст (на матеріалі українських східнословобожанських говірок). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 95–100.
9. Леснова В. Лінгвістичні засоби вираження оцінки в поліських говірках. *Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 24. С. 53–63.
10. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 193 с.
11. Леснова В. В. Оцінка в діалектному тексті: засоби інтенсифікації. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 93–97.
12. Леснова В. В. Типи оцінок об'єкта номінації в діалектному мовленні. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 307–310.
13. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Функційно-семантичне поле якості в діалектних текстах. *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць*. Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є. І., 2022. Вип. 33. С. 6–23.
14. Панцьо С. Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект. *Волинь–Житомирщина*. 2013. № 24. С. 79–85.
15. Шутак Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2002. 169 с.

References

1. Boiko, N. I. (2005). Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykoorafichnyi i funktsionalnyi aspekty: Monohrafiia (Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects). Nizhyn: TOV Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 552 (in Ukr.).
2. Huivaniuk, N. (2011). Emotsiino-otsinna leksyka u «Slovnyku bukovynskykh hovirok» (Emotional and evaluative vocabulary in the “Dictionary of Bukovinian Sayings”). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 87–95 (in Ukr.).
3. Dvoriankin, V. O. (2006). Nominatyvni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkakh (Nominative processes in Ukrainian eastern steppe dialects): Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 23 (in Ukr.).
4. Deina, L. (2014). Do problemy klasyfikatsii otsinnykh znachen (To the problem of classification of estimated values). In: *Filolohichni nauky (Philological sciences)*, 16, 108–116. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_20 (in Ukr.).
5. Dudyk, P. S. (2005). Stylistyka ukrainskoi movy (Stylistics of the Ukrainian language). Kyiv: Akademiia, 368 (in Ukr.).
6. Koliesnik, L. Ya. (2016). Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostorove variuvannia (Nomination of a person in Pokut-Bukovyn dialects: genesis and spatial variation). Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
7. Korotun, O. O. (2001). Semantyka otsinky v nominatsiakh osoby (Semantics of assessment in person nominations). In: *Onomastyka i apeliatyvy (Onomastics and appellations)*: zb. nauk. pr. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet, 14, 86–92 (in Ukr.).
8. Liesnova, V. (2011). Katehoriia otsinky i dialektnyi tekst (na materialy ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok) (Evaluation category and dialect text (on the material of Ukrainian East Slobodan dialects)). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 95–100 (in Ukr.).
9. Liesnova, V. (2013). Lihvistychni zasoby vyrazhennia otsinky v poliskykh hovirkakh (Linguistic means of expressing evaluation in Polish idioms). In: *Volyn–Zhytomyrshchyna (Volyn–Zhytomyr region)*: ist.-filol. zb. z rehion. problem. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 24, 53–63 (in Ukr.).
10. Liesnova, V. V. (2004). Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh: monohrafiia (Nomination of human traits in Ukrainian East Slobodan dialects). Luhansk: Alma-mater, 193 (in Ukr.).
11. Liesnova, V. V. (2014). Otsinka v dialektnomu teksti: zasoby intenyfikatsii (Assessment in dialect text: means of intensification). In: *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo (Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European University. Philological sciences. Linguistics)*, 2, 93–97 (in Ukr.).
12. Liesnova, V. V. (2014). Typy otsinok ob'iekta nominatsii v dialektnomu movlenni (Types of evaluations of the object of nomination in dialect speech). In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslov'ianskyi kontekst (Dialects in synchrony and diachrony: the All-Slavic context)*. Kyiv, 307–310 (in Ukr.).
13. Martynova, H. I. & Shcherbyna, T. V. (2022). Funktsiino-semantychne pole yakosti v dialektnykh tekstakh (Functional-semantic field of quality in dialect texts). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiienko Ye. I., 33, 6–23 (in Ukr.).
14. Pantso, S. (2013). Otsinni nazvy osib u lemkiivskykh hovirkakh: slovotvirnyi aspekt (Estimated names of persons in Lemk dialects: the aspect of word formation). In: *Volyn–Zhytomyrshchyna (Volyn–Zhytomyr region)*: ist.-filol. zb. z rehion. problem. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 24, 79–85 (in Ukr.).
15. Shutak, L. B. (2002). Slovotvirna katehoryzatsiia sub'iektyvnoi otsinky v suchasni ukrainskii movi (Word-forming categorization of subjective assessment in modern Ukrainian). PhD dissertation (Ukrainian language). Chernivtsi, 169 (in Ukr.).

EVALUATION CATEGORY IN DIALECT TEXTS ABOUT WAR

Tetyana Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Abstract. Introduction. *The verbal presentation of the evaluation category reflects the linguistic picture of the world and its national specificity; therefore, it needs a final multi-aspect study and description.*

War as a phenomenon of direct threat to the existence of a person affects all aspects of their activity and is reflected in the communicative process. In linguistic research, we witness the desire to

understand the dynamics of the language and the possibility to “keep our finger on the pulse” of ways of modification and means of marking the current tragedy. In our opinion, the research and linguistic assessment of the so-called humiliation and pain that our long-suffering people experienced earlier are considered to be no less relevant and important. They will also highlight the connections between past and present events.

The purpose. The purpose of the article is to analyze the explicit and implicit language means of rational-logical, emotional and emotional-rational evaluation of the nomination of the object in dialectal texts about the war, to find out their functional activity in the dialects of Cherkasy, to investigate the typical and special implementation of the category of evaluation in the speech of the respondents.

The methods. The methodological basis of our article is the descriptive method (systematization and lexical-semantic analysis of evaluative names), elements of the method of component analysis (to determine the components of evaluative value), continuous sampling (to select materials from dialect texts).

Main results of the study. The study of the specifics of the representation of evaluation in coherent narratives from the dialects of Cherkasy proves that dialectal texts about war are a rich and diverse inventory of means and ways of expressing evaluation of phenomena and situations of categories. Dialect texts present both the mental conclusions of the story about the objectively inherent subject of the character’s speech (rational-logical assessment) and its subjective reaction to environmental phenomena (emotional assessment), which are implemented by explicit (verbal) and implicit (verbal and non-verbal) at the same time using the value expression.

Originality. In the implementation of the evaluation, the national worldview, worldview and worldview of the speaker are reflected in the dialect texts, which actualizes the need for a comprehensive analysis of the spontaneous coherent speech of native speakers. We draw attention to the sporadic representation of assessment categories throughout the Ukrainian dialect continuum. The evaluative characteristics of phenomena, events, objects in the recordings of connected speech of the respondents from the speech of Cherkasy region were also not presented in special studios, which is the relevance and novelty of our research.

Conclusions and specific suggestions of the author. A collection of dialogue texts about the war, recorded in the dialects of Cherkasy region, organically combines various methods and means of expressing evaluation categories. Explicit means of evaluative characteristics in connected stories are represented at the lexical level (metaphors and similes), morphological (mainly adverbs and verbs), word-forming (emotional evaluation suffixes), partial syntactic (word repetitions). The most obvious assessment of phenomena or events is presented in texts of a binary structure and expressed by the oppositions then : now, was : has become.

Explicit assessment in dialect narratives appears in close interaction with implicit assessment, which, in addition to verbal means, is realized by syntactic and stylistic phenomena. Implicit evaluation is related to the subtext, the veiled semantics of the statement and one of the ways to represent it is the opposition ‘friend or foe’.

The perspective of further research can be seen in the comparative analysis of the means of expression of evaluation categories in modern dialect texts about war.

Key words: assessment category, explicit, implicit assessment; rational-logical, emotional, emotional-rational assessment; emotional and evaluative name, sayings of Cherkasy region.

Надійшла до редакції 19.09.23
Прийнято до друку 11.11.23